Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətçilik ənənələrinin bərpasının və milli hüquqlarımızın təzahürüdür

Azərbaycanın şimalında dövlətçilik ənənələrini AXC bərpa etdi və milli hüquqlarımızı qorudu. Y.Mahmudov yazır: "Cümhuriyyət xadimlərinin çox böyük tarixi xidməti bu idi ki, onlar yurdumuzun şimalında Rusiya işğalından sonrakı dövrdə unutdurulmuş müqəddəs "Azərbaycan" möhürünü xalqımıza qaytardılar. Dirçəldilən dövlətimiz dünyaya "Azərbaycan" adı ilə qədəm qoydu.

Cümhuriyyət xadimləri, eyni zamanda, Azərbaycan tarixində parlament madəniyyətinin də əsasını qoydular. Onlar İstiqlal Bəyannaməsinin 6-cı bəndində "Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura durur" fikrini qanunlaşdırmaqla, həm Milli Şuranın ilk Azərbaycan parlamenti olduğunu, həm də Milli Şuranın elan etdiyi Cümhuriyyətin Azərbaycan xalqının qanuni dövləti olduğunu təsdiq etdilər.

Gənc Azərbaycan dövləti son dərəcə mürəkkəb daxili va beynəlxalq şəraitdə doğulmuşdu. Bakda hakimiyyəti S.Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşevik güruhu ələ keçirmiş və Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımına başlamışdı. Çar generalları tərəfindən silahlandırılmış erməni quldur dəstələri Şərqi Anadolunun, Cənubi və Qərbi Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı qanlı qırğını-soyqırımı davam etdirirdilər. Azərbaycan xalqının qəddar düşmənləri olan erməni cəlladlar Şaumyan və Andranik əlbir fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycan xalqı fiziki cəhətdən məhv edilmək təhlükəsi qarşısında idi. Neft Bakısını ələ keçirməyə çalışan xarici qüvvələr arasındakı rəqabət sona çatmaqda və bütün Cənubi Qafqaz üçün yeni təhlükə-bolşevik Rusiyasının təcavüzü təhlükəsi yaxınlaşmaqda idi. Azərbaycan xalqı öz tarixinin ağır yolayrıcında qalmışdı: ya milli qurtuluş, ya da ki, məhv edilərək Cənubi Qafqazın etnik-siyasi xəritəsindən tamamilə silinib götürülmək. Azərbaycanı müstəqil dövlət elan etmiş Cümhuriyyət xadimləri, məhz belə bir tarixi şəraitdə çaşqın vəziyyətə düşmüş və çıxış yolu tapa bilməyən xalqın önünə keçdi.

1918-ci il iyunun 16-da Milli Şura və hökumət özünün fəaliyyət mərkəzini Gəncəyə köçürdü. Ölkədə yaranmış real vəziyyəti və konkret tarixi şəraiti nəzərə alan Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Gəncədə iki mühüm qərar qəbul etdi: öz fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırdı; bütün hakimiyyəti (həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyətini).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentində bütün milli azadlıqların nümayəndələri təmsil olunmuşdu. Akademik Y.Mahmudovun fikrincə, Azərbaycan Parlamentin fəaliyyətə başladığı dövrdəki tariximizin çox mühüm ibrət dərslərindən biri də budur ki, Cümhuriyyət xadimlərinin, bütün xalqımızın ilk Azərbaycan Parlamentində ermənilərə 21, ruslara isə 10 yer ayırmasına baxmayaraq, onlar Parlamentin açılışında iştirak etmədilər. Bakıda fəaliyyət göstərən Rus Milli Şurası Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsilə "Vahid və bölünməz Rusiya"nın parçalanmasına yol açdığı üçün "Azərbaycanın Rusiyadan ayrılması faktını tanımadı" və Azərbaycan Parlamentini boykot etmək barədə qərar qəbul etdi. Lakin Azərbaycanda yaşayan ruslavyan əhalisinin təzyiqi ilə sonralar Rus Milli Şurası həmin qərarı ləğv etməyə məcbur oldu.

O zamankı tariximizin digər mühüm ibrət dərslərindən biri də budur ki, həmin dövrdə Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışa bilməyən ermənilər də Rus Milli Şurasının müdafiə etdilər və iki aydan çox müddət ərzində Parlamentin iclaslarında iştirak etmədilər. Parlamentə qatıldıqdan sonra isə həmişə Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı xəyanət mövqeyindən çıxış etdilər.

Bundan əlavə, ölkədə ali hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirmiş və sayı 100 nəfərə çatmayan Parlamentdə 11 fraksiya və qrupun fəaliyyət göstərməsi də olduqca mürəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə müstəqil dövlət quruculuğunu ciddi əngəl törədirdi. Ayrı-ayrı fraksiya və qruplar bir çox hallarda özlərinin məhdud fraksiya qrup mənafelərini ümummilli mənafedən üstün tuturdular. Məsələn, Parlamentin sosialist bloku "yoxsulların manafeyini müdafiə etmak" pərdəsi altında, müntəzəm olaraq, Azərbaycanın Sovet Rusiyasına birləşdirilməsini təbliğ etmiş, Sovet Rusiyasında diplomatik nümayəndəlik açılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail olmuş, nəhayət, Qırmızı Ordunun ölkəyə müdaxiləsinə tərəfdar çıxmışdı ki, bu da, mahiyyətcə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı pozuculuq işi aparmaqdan başqa bir şey deyildi.

Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti öz fəaliyyəti ərzində, o cümlədən, 17 aylıq arasız fəaliyyəti dövründə həyata keçirdiyi müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə, qəbul etdiyi yüksək səviyyəli qanunvericilik aktları və qərarları ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində, xüsusən də, Parlament mədəniyyəti tarixində dərin və zəngin iz qoymuşdur.

Azərbaycan Parlamentinin və Cümhuriyyət hökumətinin fəaliyyətinin yox mühüm hissəsini daim özünə cəlb edən məsələlərdən biri də yaxın qonşularla münasibətlər və sərhəd məsələləri olmuşdur. Aparılan çox gərgin işdən sonra Gürcüstanla münasibətlər nizama salınsa da, Ermənistan hökumətinin böyük ərazi iddiaları üzündən Azərbaycan - Ermənistan münasibətlərini normal məcraya yönəltmək mümkün olmamışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qonşu İranla da bir sıra saziş və müqavilələr imzalanmış və həmin sənədlər Parlamentdə təsdiq olunmuşdur.

Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda parlamentçilik ənənələri getdikcə möhkəmlənir və inkişaf edir, ən müasir parlament mədəniyyəti formalaşırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə, ümumiyyətlə, 155 parlament iclasi keçirilmişdir ki, bunun da 10-u Azərbaycan Milli Şurasının, 145-i isə Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyət göstərdiyi dövrdə olmuşdur.

Parlamentin müzakirəsinə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmış, onlardan 230-a yaxnı qəbul olunmuşdu. Qanunlar qızğın və işgüzar fikir mübadiləsi şəraitində müzakirə edilir, özü də yalnız üçüncü oxunuşdan sonra qəbul olunurdu.

Parlament qanunlarının hazırlanması, müzakirəsi və təsdiq olunmasında 11 fraksiya və qrupa mənsub olan millət vəkilləri iştirak edirdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 11 komissiyasi vardi. Parlamentin fəaliyyəti, xüsusi olaraq, bu məqsəd üçün hazırlanmış Nizamnamə - "Azərbaycan Pardamentinin nakazı (təlimatı) əsasında idarə olunurdu. Azərbaycan xalqının tarixində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, eyni zamanda, bütün Şərqdə, o cümlədən, türk-islam dünyasında ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün siyasi quruluşuna, həyatakeçirdiyi demokratik dövlət quruculuğu tədbirlərinə, həmçinin, qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından geri qalmırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik tariximizdəki yeri və roluna da ən dolğun və düzgün qiyməti, məhz Ulu Öndər Heydər Əliyev vermişdir. O, tariximizin bu şanlı səhifəsi ilə bağlı bütün çıxışlarında dönə-dönə qeyd etmişdir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdıra bilməsə də, onun qisa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu Cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əli-Mərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsib bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadat bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlınski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qadirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir".

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin meydana gəldiyi və fəaliyyət göstərdiyi tarixi dövr hərtərəfli və dərindən araşdırılmayıbdır. Buna isə böyük ehtiyac vardır. Məsələn, bu günədək Birinci Dünya müharibəsi dövrünün Azərbaycanına bütöv halda, yeni şimallı-cənublu, ümumi bir baxış yoxdur. Şimallı-cənublu bütün Azərbaycan, eləcə də, Şərqi Anadolu eyni soyqırımı siyasətinə məruz qalsa da, bu problem də bütöv halda - vahid soyqırımı siyasətinin tərkib hissələri kimi araşdırılmayıbdır. Erməni quldurlarının və onların havadarlarının soyqırımı siyasəti, bütövlükdə, türk-müsəlman əhaliyə qarşı çevrildiyi halda, elmi araşdırmalarda, çox hallarda bu cinayət aktının türklərdən başqa digər müsəlman xalqlarına da qarşı yönəldiyi vurğulanmır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin araşdırılmasında öz həllini gözləyən digər mühüm bir məsələ də bundan ibarətdir ki, indiyədək Birinci Dünya müharibəsi illərində, xüsusilə, Romanovlar mütləqiyyətinin devrilməsindən sonrakı dövrdə, böyük dövlətlərin xarici siyasət planlarında bütöv Azərbaycan probleminə dair ayrıca tədqiqat işləri, ən azı, yeni ruhda elmi araşdırmalar aparılmayıbdır. Daha doğrusu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsl tarixini, real surətdə yaşanmış tarixini ortaya qoymaq üçün müvafiq dövrdə ayrı-ayrılıqda Türkiyə-Azərbaycan, Rusiya-Azərbaycan, İngiltərə-Azərbaycan, Almaniya-Azərbaycan münasibətlərini daha dərindən tədqiq etmək vacibdən də vacibdir!

Ən başlıcası isə budur ki, tarix elmimizə göstərilən dövlət qayğısına cavab olaraq xalqının şanlı keçmişi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin obyektiv, real surətdə yaşanılmış və subyektiv mülahizələrdən uzaq olan həqiqi tarixi - ilk mənbələr üzərində qurulmuş tarixi yaradılmalıdır. Elə bir tarix ki, onu yaradanlardan heç birinin haqqı tapdalanmasın! Elə bir tarix ki, 1918-1920-ci illərdə yaşanılmış tarixə müvafiq olsun!

Azərbaycan Respublikasi Prezidentinin qayğısı və himayəsi ilə yaxınlarda keçirilən beynəlxalq elmi seminar bu istiqamətdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin araşdırılmasında yeni və mühüm bir mərhələnin təməlini qoymuşdur.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru